

FERNÁNDEZ REI, FRANCISCO / SANTAMARINA FERNÁNDEZ, Antón (eds.) (1999) *Estudios de sociolingüística románica. Linguas e variedades minorizadas*. Sant Jaume de Compostella: Universidade de Santiago de Compostela.

L'obra que ressenyem posa nom al que de fet és una branca de la sociolingüística que ha anat definint-se al costat de la construcció d'una lingüística de context romànic. Paral·lelament a la gènesi d'una perspectiva diacrònica i comparatista, gènesi que ha tingut unes pautes clares a partir de les peculiaritats històriques que ha aportat l'empremta llatina, la reflexió de caire sociolingüístic ha estat implícita en la necessitat d'explicar la dinàmica no estrictament lingüística de la diversificació. Si la sociolingüística d'avui, amb enfocaments vinculats per una banda al variacionisme i per una altra a l'estudi del sorgiment de llengües establertes, s'ha nodrit de les metodologies de recerca sociològica, especialment en la segona meitat del segle xx, també ho ha fet de les reflexions motivades per la necessitat de crear o elaborar varietats literàries més o menys noves. Aquest darrer aspecte, que es lliga amb dinàmiques tan antigues com, per exemple, l'aparició de les llengües romàniques modernes, troba justament entre aquestes llengües i també entre les varietats que, dins del món romànic, han quedat reduïdes a varietats d'entitat sociohistòrica menor un àmbit de treball especialment productiu. És clar que una font important d'aquesta productivitat resulta del fet que, encara, les varietats romàniques constitueixen o s'assenten sobre un continuum lingüístic que es creua amb l'existència de límits de tipus administratiu. D'aquesta superposició de factors disgregadors i agregadors en deriva una dinàmica que confereix al context romànic, novament, el caràcter de generador de possibilitats explicatives que poden després ser traslladades a altres contextos menys familiars. El joc de superposicions d'entitats contínues i discontinües no és exclusiu de l'àmbit europeu, sinó que es troba arreu de manera constant al llarg de la història, i el

col·lapse d'entitats polítiques més o menys importants simplement permet que de tant en tant es faci més visible ací o allà (a Europa, en un parell de dècades hem vist una evolució de vertigen en aquest aspecte).

Una sociolingüística romànica, doncs, si busca la seua definició al voltant d'aquesta mena de problemes, ja no és simplement qualsevol cosa que es pugui anomenar sociolingüística i que es desenvolupi en el context lingüístic romànic. És una manera de fer sociolingüística que, pel fet de ser d'àmbit romànic, pren una potencialitat explicativa important.

L'obra aprofita aquesta potencialitat per tal de situar, al costat dels informes sobre l'estat, quant a vitalitat i quant a estatus, de les diferents llengües romàniques, altres aportacions dedicades a varietats frontereres: bé casos de llengües parlades a ambdós costats d'una frontera administrativa, bé varietats que se situen a la perifèria d'un diasistema ampli (la qual cosa pot anar també perfectament acompanyada de la presència d'una frontera administrativa).

El primer capítol és una exposició de Ž. Muljačić relativa a aquests aspectes generals que hem apuntat, tot proposant el terme *estandardologia* ("estandardoloxía", un terme del qual el mateix Muljačić s'atribueix la paternitat), amb una aplicació àmplia que impliqués les fonts diverses d'una anomenada "lingüística relativista": les aportacions sobre la dinàmica de diferenciació de les llengües (*Ausbaukomparatistik* de Kloss), els aspectes relatius a l'estatus i els relatius al paper identitari de les varietats lingüístiques, a més de les aportacions més o menys noves de la geolingüística. Tot plegat porta a construir una concepció nova de l'estudi de les fronteres lingüístiques, en el sentit que resulta més productiu "definir e describir unha lingua estándar ca unha lingua distanciada (...). Como os fonemas, os dialectos non existen independentemente senón como compoñentes dun campo de forza, que ten como núcleo e motor unha lingua *ausbau*. É ela quen "crea" a sua paisaxe dialectal." (p. 14). En altres capítols tenim exemples més o menys clars d'aquest fet: la posició dominant d'una llengua a l'interior de les fronteres d'un Estat pot determinar fortament, com sabem, les dinàmiques internes de les llengües que hi comparteixen el mateix àmbit administratiu, no només al nivell dels canvis estructurals que aquestes llengües puguin patir, sinó també al nivell de la concepció que els parlants en tenen. Aplicada a àmbits transfronterers, aquesta dinàmica dóna lloc a fractures dins de dominis geolingüístics que havien estat continus. Un cas típic en aquest sentit, però que presenta possibilitats de fer-se una mica més complex en el futur, és el del gallec fora de les fronteres administratives de la Comunitat Autònoma de Galícia (notem que el cas mateix del gallec és el d'una varietat del diasistema portuguès que resta escindida de la dinàmica d'elaboració que es du a terme dins de les fronteres estrictes del portuguès i vinculada a l'influx castellà). Aquest cas és tractat en el capítol segon *A situación do galego en Galicia e no Occidente de Asturias, de León e de Zamora*, de Francisco Fernández Rei. Val la pena remarcar el contrast entre l'Estatut d'Autonomia d'Astúries i el de Castella i Lleó. En el primer es fa un reconeixement (no gaire compromès) de l'existència i del respecte merescut per l'asturià, però no es reconeix, sota la denominació difusa de "bable", la realitat del gallec en la franja fronterera occidental. El problema no es resol pas quan la Consejería d'Educación asturiana fa una *Proposta de normas ortogràficas y morfolòxicas del gal(l)ego asturiano*, proposta que no té en compte la codificació aplicada al gallec general. Aquest punt és comentat per Fdez. Rei en el seu capítol (p. 63), on també remarca el fet que, paradoxalment, el gallec del Bierzo és explícitament reconegut a la Comunitat de Castella i Lleó.

Un altre cas fronterer, el tenim en el mirandès, al qual es dedica el capítol *Lição de Mirandês*, de Manuela Barros Ferreira, una varietat que presenta trets de transició entre el portuguès i el lleonès i que compta amb una certa elaboració escrita pròpia, a més d'una vitalitat important en l'oralitat. Aquest capítol, a diferència dels que van dedicats al gallec i a l'asturià, i que ens forneixen sobretot una informació de caire sociolingüístic sobre l'estat de coses quant a vitalitat i quant a resultats de la planificació lingüística, té un caràcter més experimental i se centra sobretot a fer una caracterització de la parla mirandesa a partir de la transcripció de fragments d'una conversa amb informants autòctons.

Similar a l'anterior, però de l'altra banda de la frontera i, doncs, sota pressió del castellà, hi ha el cas del *Valverdeiro, lagarteiro e mañego: o "galego" do Val do Río Ellas (Cáceres)*, del qual en fa una descripció força detallada, tant en termes interns com externs, Xosé Henrique Costas González.

També l'àmbit occità compta amb contribucions que ens ajuden a contrastar la situació del domini central de la llengua amb la dels dominis perifèrics transfronterers. Quant a l'occità dins de l'Estat francès, Jacme Taupiac fa una presentació sociolingüística, no exempta de militantisme, i insisteix en la necessitat d'afirmar una varietat de referència per tal de fer front a una situació que ara per ara mena a una interrupció gairebé total de la transmissió de la llengua: "non hai ningún idioma de cultura que non teña unha forma estándar. Ninguén se queixa de que calquera dialecto do castelán morra e sexa substituído pola lingua xeral. Se mañá só se fala e se escribe o occitano estándar será unha lástima para os dialectólogos, pero máis vale esta forma cá paz do cemiterio idiomático." (p. 288).

La idea de fons en l'exposició de Taupiac és que la dinàmica d'abandó de la llengua només es pot veure aturada en base a la creació d'un instrument lingüístic capaç de fer d'identificador per a tots els parlants potencials en territori occità. És a dir que la substitució per part del francès tindria bona part de les seues arrels en una dispersió dialectal que fa que aquesta llengua serveixi com a únic instrument possible d'intercomunicació entre parlants de varietats diferents, i de fet com a única veritable llengua de referència en l'activitat cultural lligada a l'elaboració lingüística ("un idioma morto é aquel no que a neoloxía está prohibida"). El problema, de cara a una imposició de l'anomenat occità referencial, és llavors doble: en primer lloc, que tant com la llengua autòctona ha estat foragitada sistemàticament dels aparells de difusió (escola, mitjans de comunicació, etc.) que l'administració va reservar al francès, aquests mitjans de difusió no seran més oberts a l'occità si aquest hi utilitza una varietat unificada; en segon lloc, que la proposta de Taupiac deixa excessivament de banda que hi ha varietats occitanes que conserven una vitalitat relativa dins d'un sistema ortogràfic comú a tot el domini (la forma ortogràfica de l'occità referencial), i no s'acaba de veure com la llengua podria permetre's el luxe d'estar-se'n.

Quant a vitalitat entesa en termes de transmissió, el capítol *Do «patois» ó «occitano»: datos para un novo milenio*, de M. Carmen Alén, ens ofereix dades relativament recents sobre coneixement de l'occità a les regions de Llenguadoc-Rosselló (1991 i 1997) i Aquitània (1997). El mateix capítol fa una repassada a l'estat de la transmissió de la llengua a través de l'escola i a l'activitat normativitzadora.

Quant a l'occità fora del territori francès, un capítol va dedicat al context aranès (*Una encrucillada pirenaica: a variedade occitana do Val de Aran*, de José Enrique Gargallo Gil) i un altre al context piemontès (la franja occitanòfona dins de l'Estat italià: *Cultura occitana do Piemonte*, d'Arturo Genre). Aquests capítols ofereixen un contrast clar entre les situacions diferents de l'occità quant a vitalitat i quant a atenció institucional, i també quant a context socioeconòmic: al costat de la poca atenció donada a la llengua autòctona en context administratiu francès, la protecció comparativament intensa en territori aranès, i al costat de la pressió demogràfica del castellà a l'Aran, el despoblament piemontès que ha comportat una pèrdua física de parlants. El to dels capítols és també diferent: mentre que Gargallo aporta informació altament exhaustiva (dins de la brevetat obligada) sobre la història i el present del cas aranès, l'aportació de Genre se centra en les dades històriques més properes per tal d'entendre la situació actual i en conjunt presenta un to força més subjectiu, i certament pessimista.

També el català compta amb un capítol, *A situación do catalán hoxe: cabeza de rato ou rabo de león*, d'Emili Boix Fuster, que aporta tot un seguit de xifres generals relatives a la promoció i la vitalitat de la llengua (més concretament: aspectes demogràfics i socioeconòmics, aspectes relatius a la planificació lingüística i aspectes de caire pròpiament lingüístic, que són tractats en apèndix per tal de fornir exemples d'interferència lingüística). Les exigències quant a extensió del capítol, òbviament, fan que no es pugui entrar a fons en una anàlisi separada dels diversos territoris: la Catalunya

autònoma, les illes, la Catalunya Nord, el País Valencià i l'Alguer. En canvi, la Franja d'Aragó sí que és objecte d'un capítol curosament documentat, a càrrec de José Enrique Gargallo (*O catalán de Aragón*), i que se centra especialment en l'estatus de la llengua i la història de les darreres iniciatives de cara a la seua promoció.

La distància geogràfica i cultural ha d'explicar que no hi hagi més d'una aportació relativa al cas romanès, que sens dubte ofereix un panorama d'una gran complexitat. El capítol de Christian Ionescu, *O romanés. Aspectos de historia externa con especial atención á súa situación fóra das fronteras de Romanía*, ens ofereix, en la mesura que resulta possible, dades sobre nombre de parlants i sobre origen dels emplaçaments de llengua romanesa d'avui, tant al territori estricte de la pròpia Romania i a Moldàvia com a les illes lingüístiques més o menys disperses, i de dialecte no dacorromanès, que podem trobar fora d'aquella àrea. El cas del romanès no és especial en el sentit que participa, tant com la resta de llengües tractades, de la dinàmica entre fronteres administratives i fronteres lingüístiques, però esdevé singular en la mesura que es troba envoltat de llengües no romàniques (i llavors aquelles zones aïllades es mantenen lingüísticament diferenciades en relació amb els territoris on se situen) i en la mesura que la història que ha patit, també en temps recents, ha fet que les pressions culturals hi fossin particularment sentides, i d'un caire molt diferent al que presenten les dinàmiques culturals a l'Europa romànica. El cas moldau n'és un exemple, però també es podria fer referència a la dispersió cap a les regions orientals de l'antiga Unió Soviètica, resultat de l'empremta stalinista.

També el retoromànic hauria pogut ser objecte de més d'una aportació, atès que cada àrea de llengua retoromànica presenta trets lingüístics i condicions sociolingüístiques ben diferenciades. El capítol d'Antonio Vañó Cerdá, *O retorrománico: pasado, presente e futuro*, és una breu referència a la situació del romanx dels grisons i a la tasca de creació d'una varietat de referència per als dialectes autòctons que hi trobem.

Dos capítols mereixen ser considerats a part, perquè exposen situacions de varietats que s'escapen dels casos fronterers i d'altra banda no han gaudit, a diferència de la majoria de les varietats considerades fins aquí, d'un estatus no discutit de llengua per part dels lingüistes. L'un és el cas de l'asturià (Ana María Cano González: *Normalización e normativización do asturiano hoxe*) i l'altre és el cas de l'aragonès (Francho Nagore Laín: *O aragonés*). Si el primer és el cas d'una varietat en vies d'accés a un tractament oficial de "llengua" en l'administració, i el capítol corresponent ens aporta un bon nombre de detalls sobre l'estat de la qüestió i sobre els primers resultats de la implantació de l'asturià al sistema educatiu, el segon és el cas d'una varietat que compta amb una vitalitat molt baixa i amb serioses dificultats per ser presa com a llengua unitària. El cas de l'aragonès és ben bé el d'un intent de crear una varietat escrita i parlada de referència amb una base parlada real gairebé inexistent avui per avui. En perviure només en valls més o menys aïllades, les varietats dialectals de l'aragonès no compten des de fa temps amb una variant diatòpica que n'anivelli els trets més extrems, i l'intent de construir-la ha estat, com sabem, prou criticat. El capítol de Nagore, però, tot i presentar una càrrega militant semblant a la que trobàvem en el de Taupiac, relatiu a l'occità i comentat abans, no deixa de ser l'aportació d'un lingüista que coneix a fons i per extens allò de què parla, i ofereix una descripció, tan detallada com l'espai del capítol ho permet, dels trets més caracteritzadors del que hauríem de prendre com a diasistema aragonès. La referència a les varietats dialectals, però, presenta una voluntat clara d'incloure dins del conjunt la varietat benasquesa i la ribagorçana occidental de Campo. És una manera senzilla de guanyar alguns centenars de parlants sobretot per la part benasquesa, però les particularitats atribuïdes al benasquès no són pas les úniques en les quals aquesta varietat se separa de la proposta de diasistema que fa Nagore, ni les úniques que la relacionen amb el diasistema català. No és, em sembla, el moment apropiat per revifar la discussió sobre el benasquès (millor si poguéssim posar la mateixa energia a revifar el benasquès mateix), però en aquest punt estic d'acord amb Saura (*Topica Pyrenaica. Estudios sobre algunas lenguas minoritarias del Pirineo central*, Saragossa: Librería General, 2000), en el sentit que si el benasquès pot ser pres com a varietat de transició en la

mateixa mesura des d'un costat que des de l'altre, potser millor deixar-ho en afirmar que simplement és una varietat mixta.

Més fàcil que l'aragonès ho té el cors, encara que sota el pes del francès, perquè el fet d'ocupar un espai que físicament és una illa li confereix una certa identitat davant la llengua de l'Estat. Jacques Fusina (*A lingua corsa: cuestións lingüísticas e culturais*) en fa una descripció que pren validesa com a diferenciació en relació amb l'italià justament perquè l'estàndard italià no té una entrada fàcil en territori cors davant del francès, no pas perquè el cors sigui essencialment altra cosa que una varietat més del diasistema pròpiament italià. El contrapunt l'ofereix el sard, que compta amb un parell de capítols (Marinella Lórinzi: *Historia sociolingüística da lingua sarda á luz dos estudos de lingüística sarda* i Diego Corraïne: *Para unha lingua sarda de referencia*), el primer dels quals és un excel·lent resum de les aportacions més remarcables quant a anàlisi dels aspectes sociolingüístics del sard, tant pel que fa als usos de la llengua com pel que fa a la seua diversificació i els contactes amb altres llengües. El segon, més dins de la (socio)lingüística aplicada, fa una descripció d'una proposta de planificació del corpus, encapçalada pel mateix Corraïne i difosa a través de l'editorial Papiros, de cara a construir una varietat referencial per al sard que preservi tant la fidelitat a les varietats vives com la necessitat de mantenir l'autonomia de la llengua.

Un cop el lector ha fet un seguiment dels casos exposats, prou nombrosos i prou diversos, pot tornar al capítol inicial per tal de retrobar la classificació de Muljačić, que mira de construir una gralla que combini diversos criteris jerarquitats: en primer lloc l'estatus (oficial o no) de la llengua, en segon lloc el fet que l'estatus d'oficialitat sigui o no compartit, en tercer lloc que hi hagi contacte ("cubrición") amb una llengua dominant o més d'una, en quart lloc que el contacte sigui amb una varietat romànica o no romànica, i en cinquè lloc, literalment, que la varietat en qüestió pertanyi a una "subfamília «homoètnica»" o a una "subfamília «heteroètnica»". Aquest darrer concepte sembla el més problemàtic, perquè en general seria el menys objectiu (i potser per això ocupa el darrer lloc en la jerarquia): fa referència a la consideració que els parlants tenen sobre la seua pròpia pertinença o no a la cultura dominant. Així serien homoètnics "os actuais «dialectos» italianos, como é o caso do piemontés, polo feito de os seus falantes considerárense pertencentes ó pobo italiano, un sentimento que non comparte a maioría dos sardos" (p. 17).

El cert és que, amb el seu aspecte de provisionalitat, l'esquema i les seues distincions binàries aporten un primer punt d'ordenació a tota la informació que avui podem tindre a l'abast en la bibliografia o en el terreny. En això deixarem caure una crítica a l'obra que comentem: certament no sembla una obra pensada, sinó casual (com tantes d'altres que ens passen per les mans, d'altra banda), en el sentit que no hi ha un esquema planificat sobre quins són els punts que realment interessen, hi podria entrar qualsevol altra llengua perquè el criteri és arbitrari en extrem. Però la introducció de Muljačić ens fa veure que hi ha aspectes que el context romànic ens pot fer comprendre millor que qualsevol altre: la història, però també el joc de diferències genètiques, la incidència relativa de la interferència (i capítol especial mereixerien els nombrosos criolls de base romànica, que no semblen pas haver estat cap objecte tradicional de predilecció per als romanistes), i d'aquesta en relació amb l'acció de planificació del corpus, que pot ser feta de temps enre o recentment, les relacions entre tot això i els aspectes més ideològics que no poden quedar deslligats dels moviments nacionalistes d'alliberament, i encara el paper de les llengües "recentemente elaboradas" com a integradors etnoculturals de les respectives nacions i societats. Aquests punts són sovint deixats de banda des d'instàncies estatals de poder, i es menysté la potencialitat integradora de les cultures realment autòctones en un panorama tacat, potser encara no més de lluny, per algunes bromes de xenofòbia.